

KATARZYNA WASIUTYŃSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Teologiczny

„Wychodząc z duchowości inkulturowanej” (QA 79). Refleksja nad duchowością w świetle *Querida Amazonia*

Synod Biskupów poświęcony Amazonii, który obradował w Rzymie w dniach 6-27 października 2019 roku, skierował uwagę wielu osób – zaciekawionych, a często zaniepokojonych – na wielokulturowe oblicze Kościoła. Ta różnorodność, która europejskie chrześcijaństwo wprowadza nieraz w pewne zakłopotanie, jest bez wątpienia jedną z oryginalnych cech pontyfikatu papieża z Argentyny, wnoszącego elementy doświadczenia południowoamerykańskiego. Zagadnienie relacji między kulturą a wiarą, która wyraża się w ściśle określonej doktrynie teologicznej i praktyce pastoralnej, nie jest jednak nowością w wielowiekowej tradycji Kościoła, co więcej, przenika różne jej obszary¹. Jeśli chodzi o dokumenty Magisterium, szczególnie znaczące w tej kwestii są adhortacje Jana Pawła II poświęcone poszczególnym kontynentom, będące pokłosiem synodów biskupów Afryki, Ameryki, Azji, Oceanii i Europy². Punktem wyjścia do naszej refleksji nad chrześcijańskim życiem duchowym jest lektura posynodalnej adhortacji³ Franciszka w kluczu trzech

¹ Pogłębioną i systematyczną refleksję nad inkulturacją wiary podjęła Międzynarodowa Komisja Teologiczna w dokumencie *Wiara i inkulturacja* (1988). Wśród opracowań teologicznych poświęconych kwestii inkulturacji w nauczaniu i praktyce współczesnego Kościoła por. Różański 2008; Sobczyk 2016, 85-99; Nowicka 2017, 83-97; Zarzycki 2018, 5-44; Cervinho 2018, 67-77; Morán 2019, 37-45.

² W ramach przygotowań do jubileuszu roku 2000 Jan Paweł II napisał kolejno adhortacje: *Ecclesia in Africa* (1995), *Ecclesia in America* (1999), *Ecclesia in Asia* (1999), *Ecclesia in Oceania* (2001), *Ecclesia in Europa* (2003).

³ Obszerny komentarz do adhortacji, którego autorem jest jezuita A. Spadaro, ukazał się na łamach pisma „Civiltà cattolica”, por. Spadaro 2020.

pojęć: inkulturacja, duchowość, świętość. Znajdujemy je przede wszystkim w czwartym rozdziale dokumentu, opisującym – po społecznym, kulturowym i ekologicznym – marzenie kościelne.

1. Inkulturacja

Samo pojęcie „inkulturacja” pojawia się jako podtytuł zawierający punkty 66-69. Część tę otwiera obszerne odwołanie do Soboru Watykańskiego II i konstytucji *Gaudium et spes*, gdzie czytamy: „Kościół, od początku swej historii, nauczył się wyrażać Nowinę Chrystusową przy pomocy *pojęć i języka różnych ludów*, a ponadto starał się objaśniać ją z pomocą mądrości filozofów w tym celu, aby w miarę możliwości dostosować Ewangelię czy to do zdolności rozumienia przez ogół, czy też do wymagań mędrców. I to właśnie dostosowywanie się w głoszeniu objawionego słowa powinno stać się prawidłem wszelkiej ewangelizacji. Tym bowiem sposobem rozbudza się w każdym narodzie zdolność wyrażania Chrystusowej Nowiny po swojemu, a zarazem *sprzyja się żywemu obcowaniu Kościoła z różnymi kulturami* [wyróżnienie moje – K.W.]” (Sobór Watykański II 1965, 44).

Zgodnie z tym nauczaniem soborowym, Kościół, „nieustannie *modyfikuje swoją tożsamość*, słuchając i prowadząc dialog z osobami, realiami i dziejami swojego terytorium [wyróżnienie moje – K.W.]” (Franciszek 2020, 66). W tym procesie „nie gardzi niczym z tego, co jest dobre i już istnieje w kulturach amazońskich, ale raczej je zbiera i dopełnia w świetle Ewangelii” (Franciszek 2020, 66). Takie spotkanie międzykulturowe obejmuje także wymiar międzyreligijny, przede wszystkim tradycje związane z kultem i przeżyciami natury duchowej. W istocie, w dokumencie końcowym Synodu czytamy, że: „w Amazonii dialog międzyreligijny odbywa się zwłaszcza z miejscowymi religiami tubylczymi i kultami pochodzenia afrykańskiego. Tradycje te zasługują na to, aby je poznać, zrozumieć ich formy ekspresji i ich relacje z lasem i matką ziemią. Wraz z nimi, chrześcijanie, opierając swoją wiarę na Słowie Bożym, wchodzą w dialog, dzielą się życiem, zmartwieniami, zmaganiem, doświadczeniami Boga, aby móc wzajemnie pogłębić wiarę i wspólnie działać na rzecz obrony «wspólnego domu»” (Dokument końcowy 2019, 25).

Franciszek podkreśla, przywołując w tym miejscu liczne wypowiedzi Jana Pawła II (por. Franciszek 2020, 67-69), że chrześcijaństwo, kierując się logiką wcielenia, nie ma jednego wzorca kulturowego. Kościół staje nieustannie przed fascynującym, choć trudnym procesem odkrywania nowości, jaką Duch Święty tworzy „z niewyczerpalnego skarbu Jezusa Chrystusa” (Franciszek 2020, 69). W tym dynamicznym procesie dostrzec można działanie o dwóch kierunkach: z jednej strony – Duch Święty „zapładnia [...] przemieniają-

cą mocą Ewangelii” (Franciszek 2020, 68) każdą kulturę, której członkowie przyjmują wiarę⁴. Z drugiej natomiast – sam Kościół zostaje obdarowany tym, co Duch Święty już zasiał w poszczególnych kulturach, i w ten sposób odkrywa i pogłębia pewne aspekty objawienia.

W twórczym spotkaniu wiary i kultury może zrodzić się zatem nowa synteza. Aby tak się stało również wśród ludów Amazonii, należy wydobyć, zdaniem papieża, szczególnie cenne elementy ich dziedzictwa. Należą do nich: szacunek dla mądrości przodków i głosu osób starszych, a także wartości cechujące styl życia pierwotnych wspólnot. Już kultury prekolumbijskie – jak podkreśla przywołany przez Franciszka dokument lokalnych episkopatów z 1992 roku (Documento de Santo Domingo, 17) – wyróżniały m.in. takie walory jak: „otwartość na działanie Boga, poczucie wdzięczności za owoce ziemi, sakralny charakter życia ludzkiego i szacunek dla rodziny, poczucie solidarności i współodpowiedzialności we wspólnej pracy, znaczenie wymiaru kulturowego, wiara w życie pozaziemskie” (Franciszek 2020, 70). Dziś jeszcze rdzenni mieszkańcy rozumieją „dobre życie” jako wyraz harmonii w wymiarze osobistym, rodzinnym, wspólnotowym i kosmicznym, w czym należy bez wątpienia dostrzec mądrość pochodzącą od Boga.

Dowartościowanie tego wymiaru wspólnotowego wydaje się szczególnie ważne dla współczesnego Kościoła. Z niego bowiem wypływa „duchowość wzajemnego powiązania i zależności całego stworzenia, duchowość bezinteresowności, miłująca życie jako dar, duchowość sakralnego podziwu dla przyrody, która przerasta nas obfitością życia” (Franciszek 2020, 73). Zaproponowane przez Franciszka trzy typy duchowości – wzajemnego powiązania, bezinteresowności, sakralnego podziwu dla przyrody – można by nazwać naturalnymi, gdyż wypływają z porządku przyrodzonego. Stanowią one zatem rodzaj przygotowania, szczególnej wrażliwości i predyspozycji na przyjęcie głoszonej Ewangelii. Są to jednocześnie cechy, które nieobce przecież innym kulturom, wraz z przemianami cywilizacyjnymi i postępującym indywidualizmem, schodzą w obecnym doświadczeniu Kościoła na dalszy plan. Ich przypomnienie i ożywienie może stanowić jeden z najbardziej aktualnych darów Ducha Świętego.

Na tym naturalnym fundamencie kulturowym może dojść do „uwznioślenia”, w którym doświadczenie ludzkie odnajduje swoją pełnię. Chodzi o to, podkreśla papież, „aby sprawić, by ta relacja z Bogiem obecnym we wszechświecie stawała się coraz bardziej relacją osobową z «Ty», podtrzymującym rzeczywistość i pragnącym nadać jej sens, «Ty», znającym i miłującym nas” (Franciszek 2020, 73). Wiąż z Chrystusem, zauważa Franciszek, „nie jest wrogiem tej wyraźnie kosmicznej wizji” (Franciszek 2020, 74), typowej dla

⁴ Jest to odwołanie do *Evangelii gaudium*, 116.

ludów Amazonii. Zmartwychwstały Pan, prawdziwy Bóg i prawdziwy człowiek, przenika bowiem wszystko, co istnieje, a w czasach ostatecznych doprowadzi całe stworzenie do transformacji. Jednakże dopiero osobiste, świadome spotkanie z Nim i Jego miłością, stanowi pełnię duchowego doświadczenia człowieka. W tym kryje się głęboki cel inkulturacji, jaką Kościół, nie bez wysiłku, pragnie podejmować⁵.

2. Duchowość

W tak ukierunkowanym procesie ewangelizacji Amazonii konieczna jest także integracja wymiaru społecznego, „aby najubożsi nie musieli poza Kościołem poszukiwać duchowości, która odpowiadałaby pragnieniom ich wymiaru transcendentnego” (Franciszek 2020, 76). Jakie zatem cechy chrześcijańskiego doświadczenia duchowego należy wydobyć w tym specyficznym, tak bogatym kulturowo regionie? Szczególnie cenne wskazówki znajdujemy w numerach adhortacji ujętych w tytule „Wspólnoty pełne życia” (Franciszek 2020, 91-98).

Papież podkreśla, że posługa kapłańska – jak wiadomo kwestia niewystarczającej liczby kapłanów była jedną z najżywiej dyskutowanych przy okazji Synodu – jest ściśle związana z troską o komunie we wspólnocie, a ta oznacza przyjmowanie „bogactwa darów i charyzmatów, które Duch Święty [w niej] rozlewa” (Franciszek 2020, 91). Do tych ostatnich należy również zaliczyć gotowość do podejmowania odpowiedzialności w Kościele lokalnym przez osoby konsekrowane oraz świeckie, o ile zapewni się im odpowiednie towarzyszenie. Rozwój życia duchowego we wspólnocie nie zależy bowiem jedynie od większej liczby szafarzy: dojrzewanie do świętości dokonuje się także w osobistym spotkaniu ze Słowem, w posługach właściwych laikatowi, którym winna towarzyszyć formacja biblijna, doktrynalna, duchowa i praktyczna.

Przedmiotem marzenia kościelnego Franciszka jest „Kościół o twarzach amazońskich” (Franciszek 2020, 94), w którym liderzy świeccy mają do odegrania znaczącą rolę. Niezbędna jest ich znajomość języków i kultur lokalnych, doświadczenia duchowego i stylu życia właściwego danym miejscom,

⁵ Dokument końcowy Synodu – którego papież w swej adhortacji nie cytuje, gdyż sugeruje przeczytanie go w całości (por. Franciszek 2020, 3) – podkreśla w tym kontekście konieczność integralnego nawrócenia: „Jest to osobiste i wspólnotowe nawrócenie, które zobowiązuje nas do harmonijnego nawiązania relacji do stwórczego dzieła Boga, którym jest «wspólny dom»; nawrócenie, które promuje tworzenie struktur w harmonii z troską o stworzenie; duszpasterskie nawrócenie oparte na synodalności, która uznaje interakcję całego stworzenia. Nawrócenie, które prowadzi nas do Kościoła wychodzącego, który zbliża się do serc wszystkich narodów amazońskich” (Dokument końcowy 2019, 16).

przy jednoczesnej otwartości na „wielość darów, jakie Duch Święty zasiewa we wszystkich. Ponieważ tam, gdzie istnieje szczególna potrzeba, On już zesłał charyzmaty, które pozwalają na nią odpowiedzieć” (Franciszek 2020, 94). Kontynuując ten wątek nieco dalej, adhortacja podkreśla niezastąpiony dar, jaki do lokalnych wspólnot wnosi kobieta: jednocześnie silna i czuła. Ten jej specyficzny udział w „intymnej strukturze Kościoła” (Franciszek 2020, 101) dopomina się jednak pewnej aktualizacji, zgodnie ze współczesnymi uwarunkowaniami. „Obecna sytuacja wymaga od nas stymulowania pojawiania się innych posług i charyzmatów kobiecych, które odpowiadałyby na specyficzne potrzeby ludów amazońskich w tym momencie historycznym” (Franciszek 2020, 102).

W ten sposób, przekonuje papież, o ile nie zabraknie chrześcijanom odwagi pójścia za aktualnym natchnieniem Ducha Świętego, może rozwinąć się w regionach Amazonii konkretna, „własna kultura kościelna, znacząco świecka” (Franciszek 2020, 94). W tym procesie szczególną rolę odegrały i wciąż odgrywają osoby konsekrowane, z typowym dla nich darem „dialogu, syntezy, ucieleśnienia, prorocstwa” (Franciszek 2020, 95). W ich obecnej sytuacji można jednak zauważyć pewną trudność w podjęciu nowego wysiłku inkulturacji, który zawierałby w sobie ładunek „kreatywności, odwagi misyjnej, wrażliwości i szczególnej siły życia wspólnotowego” (Franciszek 2020, 95).

O tym, że papież dostrzega w osobach konsekrowanych powołanie prorockie, niezwykle potrzebne dziś Kościołowi, świadczy wiele innych jego wypowiedzi. Wymiar wspólnotowy doświadczenia chrześcijańskiego jest wezwaniem dla wszystkich do wzrastania w kulturze spotkania, która staje się mistyką. Na przykład, w *Liście Świadców radości* czytamy: „Bądźcie więc kobietami i mężczyznami jedności, stawiajcie się odważnie tam, gdzie występują różnice i napięcia, i bądźcie wiarygodnym znakiem obecności Ducha, który wzbudza w sercach żarliwą miłość, aby wszyscy stanowili jedno (J 17,21). Przeżywajcie mistykę spotkania, «umiejętność słyszenia, słuchania innych osób. Umiejętność poszukiwania razem drogi, metody», pozwalając się oświecać relacją miłości, która istnieje między trzema Osobami Boskimi (1 J 4,8), jako wzorem wszelkich relacji międzyludzkich” (Franciszek 2014, I, 2). Braterskie spotkanie, które staje się głębokim doświadczeniem Boga w misterium Jego wewnętrznej komunii, prowadzi na ścieżki mistyczne. Na nich obecny jest Duch Święty, który uzdalnia do autentycznego słuchania i wzajemnej otwartości, a w konsekwencji do rozeznawania razem dróg i metod. Nie ulega wątpliwości, że taka kultura spotkania stanowi nieoceniony przyczynek do formacji i wzrastania w procesie inkulturacji. Ten ostatni bowiem jest w swej najgłębszej istocie szczególnym doświadczeniem wspólnoty, która w relacjach wzajemnej miłości spotyka i rozpoznaje przychodzące do niej Boga.

3. Świętość

We wspólnocie „o twarzach amazońskich” (Franciszek 2020, 94) może zrodzić się „świętość o rysach amazońskich” (Franciszek 2020, 77), która nie będzie zwyczajnym odwzorowaniem modelu istniejącego w innych miejscach, ale swoją oryginalnością rzuci wyzwanie Kościołowi powszechnemu. Sobór Watykański II podkreślił, że wszyscy wierni są powołani do doskonałego zjednoczenia z Bogiem, jednakże każdy na właściwej sobie drodze” (Sobór Watykański II 1964, 11), która odzwierciedla różnorodność stanów i okoliczności życia. Franciszek rozszerza tę koncepcję rozmaitych dróg prowadzących do uświęcenia, obejmując nią także kultury poszczególnych ludów, „w których łaska ucieleśnia się i jaśnieje znakami szczególnymi” (Franciszek 2020, 77). Bez wątplenia, otwarcie się Kościoła na rozeznanie i dowartościowanie tych odmiennych darów wymaga delikatnego i długotrwałego procesu nacechowanego miłością, szacunkiem i zrozumieniem. Istnieje bowiem ryzyko, że łatwo zakwalifikuje się pewne elementy katolickiej religijności ludowej jako przesąd lub pogaństwo, będące pozostałością rodzimych wierzeń. Tymczasem, lokalna pobożność jest szczególnym świadectwem spotkania ewangelicznego przesłania z daną kulturą⁶. Ten proces rozeznawania – porównany do ewangelicznego obrazu pszenicy oddzielanej od kłkolu – polega na powolnym oczyszczeniu i dojrzewaniu określonych praktyk religijnych. W istocie, nie ulega wątpliwości, że zastane symbole, mity czy formy sakralne mogą być „niedoskonałe, niepełne lub błędne” (Franciszek 2020, 79), lecz zadaniem misjonarza jest wydobyc ukryte w nich, słuszne, duchowe dążenia lokalnej ludności.

W tak rozumianym procesie rozeznawania i inkulturacji kształtuje się model świętości o cechach amazońskich. Według papieża składają się na nią takie naturalne elementy jak: spotkanie i poświęcenie, kontemplacja i służba, otwarta samotność i życie wspólne, radosna wstrzemięźliwość i walka o sprawiedliwość (por. Franciszek 2020, 77). Cechy te, zestawione ze sobą w formie charakterystycznych dwumianów, nie stanowią nowości dla chrześcijańskiego życia duchowego. Wpisują się nierozłącznie w ewangeliczne przesłanie, gdyż

⁶ Spotkaniu wiary z kulturą lokalną oraz wartości specyficznych form pobożności Franciszek poświęcił sporo uwagi w adhortacji *Evangelii gaudium*. Czytamy tam między innymi: „Gdy pośród jakiegoś ludu została inkultrowana Ewangelia, w swoim procesie przekazu kulturowego przekazuje również wiarę zawsze na nowe sposoby. Stąd doniosłość ewangelizacji pojmowanej jako inkulturacja. Każda cząstka Ludu Bożego, przekładając w swoim życiu Boży dar według własnego geniuszu, daje świadectwo przyjętej wierze i ubogaca ją nowymi sposobami wyrazu, które są wymowne. Można powiedzieć, że «lud cały czas ewangelizuje siebie». Nabiera tu znaczenia pobożność ludowa, będąca autentycznym wyrazem spontanicznej działalności misyjnej Ludu Bożego. Chodzi o rzeczywistość w nieustannym rozwoju, w której Duch Święty jest protagonistą. W ludowej pobożności można dostrzec sposób, w jaki otrzymana wiara wcieliła się w jakiejś kulturze i dalej jest przekazywana” (Franciszek 2013, 122-123).

wskazują na wartości, jakie sam Chrystus głosił i wedle których działał, dając tym samym przykład swoim uczniom. Tak zestawione dwumiany podkreślają charakter ascetyczno-mistyczny, to jest współlistnienie wysiłku podejmowanego przez człowieka oraz łaski Boga w doświadczeniu religijnym, które dokonuje się zawsze w kontekście wspólnotowym. Ten wymiar społeczny, stanowiący splot wzajemnych więzi i zależności interpersonalnych, jest szczególnie silny w środowisku Amazonii, a także w całym Kościele Ameryki Południowej. Naturalny kontekst życia i działania staje się tym samym wyznacznikiem typowego modelu świętości.

W tym miejscu adhortacji pojawia się przywołane w naszym tytule wyrażenie „duchowość inkulturowana” (Franciszek 2020, 79). Krótkie wyjaśnienie zaproponowane przez papieża pozwala nakreślić jej zasadnicze cechy. Nie ulega wątpliwości, że jak każde inne doświadczenie życia chrześcijańskiego, opiera się ona na osobowej relacji z Trójjedynym Bogiem. Jednocześnie, zachowuje i dowartościowuje w świetle wiary charakterystyczny rys kultury amazońskiej: zdolność do „kontaktu z codziennymi potrzebami osób poszukujących godnego życia, które chcą cieszyć się tym, co piękne w życiu, znaleźć spokój i harmonię, rozwiązać kryzysy rodzinne, wyleczyć choroby, widzieć, że ich dzieci szczęśliwie się rozwijają” (Franciszek 2020, 80). Wszystkie te aspiracje i pragnienia, które przynależą do ludzkiej natury, znajdują swój sens i najgłębsze spełnienie w osobowym spotkaniu z Chrystusem. Misyjnym powołaniem Kościoła jest zatem świadczyć o radości i pełni życia, jakie płyną z takiego doświadczenia Boga, który w imię miłości sam wszedł na drogę inkarnacji i inkulturacji.

* * *

Refleksja nad kondycją chrześcijańskiego doświadczenia duchowego w kontekście inkulturacji, która stanowi bardzo ciekawy klucz hermeneutyczny do odczytania adhortacji *Querida Amazonia*, wychodzi poza granice Kościoła na jednym tylko obszarze geograficzno-kulturowym. Bez wątpienia, pierwszym podmiotem prac Synodu, którego dokument jest pokłosiem, są wspólnoty eklesjalne Ameryki Południowej, właściwe im wyzwania natury pastoralnej na tle przemian środowiskowych i gospodarczych, dotyczących swoimi konsekwencjami całej planety, świata stworzonego. Jednakże pytanie o relacje, jakie zachodzą między kulturą lokalną a aktualizacją wiary i płynącej z niej duchowości, wpisane jest w *kairos* Kościoła i świata na wszystkich szerokościach geograficznych. Dynamiczny charakter procesów kulturowych, jakich jesteśmy dziś świadkami także w kontekście polskim i europejskim, wskazuje na pilną konieczność wsłuchania się w znaki czasu i rozeznania nowych dróg świętości, jakie Pan otwiera w każdym miejscu i momencie hi-

storycznym. Wydaje się zatem, że papieską medytację nad ludami Amazonii należy odczytać jako profetyczny głos, który rozbrzmiewa echem w całym Kościele jako marzenie o integralnym nawróceniu.

“WITH AN INCULTURATED SPIRITUALITY” (QA 79).
REFLECTION ON SPIRITUALITY IN THE LIGHT OF
QUERIDA AMAZONIA

SUMMARY

The article deals with the issue of the relationship between culture and faith, which is expressed, *inter alia*, in a specific form of spiritual experience. The starting point for this reflection is the post-synodal exhortation *Querida Amazonia* in the key of three concepts: inculturation, spirituality, and holiness. We find them primarily in the fourth chapter of the document, describing – along with the social, cultural and environmental – the church dream. Crossing the borders of the Amazon territory, the papal call to discern new paths of holiness, corresponding to the specificity of the present time and to the diverse contexts of local culture, touches the entire Church.

Keywords: *Querida Amazonia*, inculturation, spirituality

Słowa kluczowe: *Querida Amazonia*, inkulturacja, duchowość

BIBLIOGRAFIA

Dokumenty Kościoła

Documento de Santo Domingo. 1992.

Dokument końcowy Zgromadzenia Specjalnego Synodu Biskupów dla regionów Panamazońskich.

Amazonia: nowe drogi dla Kościoła i ekologii integralnej. 2019.

Franciszek. 2013. Adhortacja apostolska o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie *Evangelii gaudium*.

Franciszek. 2014. List apostolski do zakonnic i zakonników na rozpoczęcie Roku Życia Konsekrowanego *Świadkowie radości*.

Franciszek. 2020. Posynodalna adhortacja apostolska *Querida Amazonia*.

Jan Paweł II. 1995. Posynodalna adhortacja apostolska *Ecclesia in Africa*.

Jan Paweł II. 1999a. Posynodalna adhortacja apostolska *Ecclesia in America*.

Jan Paweł II. 1999b. Posynodalna adhortacja apostolska *Ecclesia in Asia*.

Jan Paweł II. 2001. Posynodalna adhortacja apostolska *Ecclesia in Oceania*.

Jan Paweł II. 2003. Posynodalna adhortacja apostolska *Ecclesia in Europa*.

Międzynarodowa Komisja Teologiczna. 1988. *Wiara i inkulturacja*. Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*

Sobór Watykański II, 1964. Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*
Sobór Watykański II, 1965. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*.

Opracowania

- Cervinho, Lucas. 2019. Vangelo, pluralismo e dialogo interculturale. *Nuova Umanità* 229, 67-77.
- Morán, Jesús. 2019. Inculturazione ed evangelizzazione alla luce del carisma dell'unità. *Nuova Umanità* 229, 37-45.
- Nowicka, Justyna. 2017. Rola inkulturacji w nowej ewangelizacji. *Annales Missiologici Posnanienses* 22, 83-97.
- Różański, Jarosław. 2008. *Wokół koncepcji inkulturacji*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Sobczyk, Adam J. 2016. Duchowość nowej ewangelizacji w świetle nauczania papieża Franciszka. *Teologia i Moralność* 2(20), 85-99.
- Spadaro, Antonio. 2020. *Querida Amazonia. Poszerzenie horyzontów*. Dostęp: 25.09.2020. <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/antonio-spadaro-sj-querida-amazonia-poszerzenie-horyzontow/>.
- Zarzycki, Stanisław T. 2017. Wzajemna relacja pomiędzy kulturą a wiarą i duchowością chrześcijańską – rys historyczny. *Roczniki Teologiczne* 64(5), 5-44.

Katarzyna Wasiutyńska – dr teologii, współpracuje z Zakładem Teologii Systematycznej na Wydziale Teologicznym UAM w Poznaniu, e-mail: kwasiutynska@gmail.com.